

Kepin D.V. The creation of archaeological-palaeontology parks in Ukraine

In the article archaeological-palaeontology monuments of Early, Middle and Late Palaeolithic are considered. On the base of these monuments one can create complex museum-reserves. The information on such museum complexes existed in Kazakhstan Republic and China People republic are reported.

In conclusion it is noted the necessary of the legal status for archaeological-palaeontology parks as a kind of «archaeoparks» in Ukraine.

Key words: Palaeolithic, archaeological-palaeontology park, museification.

УДК 94(4)«1945/1954».94(447).069.01

І.В. НІКІТІНА

**З історії музейної справи Севастополя
в 1944–1950 роках. Питання початку
відновлення будівлі Панорами
«Оборона Севастополя 1854–1855 рр.»**

У статті здійснено огляд і загальний аналіз архівних документів щодо початкового етапу відбудови споруди Панорами «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.». З'ясовано, що основними проблемами цього питання була негармонійність співпраці відповідальних за роботу органів, технічні затримки, незадовільне планування загального обсягу фінансових витрат на будівництво. Використані архівні документи вперше вводяться в науковий обіг і надають змогу розширити уявлення науковців у питанні відбудови панорами.

Ключові слова: панорама, відбудова, листування.

Відбудова м. Севастополь після визволення його від німецьких загарбників у травні 1944 р. увійшла в історію як третій подвиг севастопольців. Сторінки цієї історії неодноразово знаходили відображення у багатьох красноречивих та історичних публікаціях. Увага авторів таких творів була зосереджена на трудових досягненнях будівельників щодо введення до ладу різноманітних об'єктів, усенародний характер відбудови, участі в ній різних прошарків населення міста, допомога з різних місць СРСР у роботах із будівництва міста, відродження з руїни його інфраструктури. Приділялася увага також подіям щодо відродження культурних установ міста, у т.ч. й музеїв.

Одне з центральних місць таких публікацій займає історія відродження Панорами «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.». Технічний бік цього питання у стислому вигляді розглядається у праці М.Д. Моторіна «Відроджений Севастополь», де вказані основні заходи з відбудови споруди Панорами, а також деякі особливості відродження пам'ятки (процес реставрування врятованих фрагментів полотна панорами) [5]. Факти щодо відродження панорами наведені майже в усіх путівниках, які різного часу видавалися Національним музеєм героїчної оборони і визволення Севастополя [4]. Досить докладно проаналізовано питання щодо відновлення полотна панорами та її будівлі у книзі «Севастопольській панорамі 100 років» [6].

Загалом, повоєнна історія панорами відображена досить докладно, музейні публікації з цього приводу надають змогу простежити основні обставини її відновлення. Проте, до сьогодні маловідомими залишаються деякі факти з історії початкового етапу відновлення будівлі панорами.

Під час дослідження архівних документів з історії культурних установ Севастополя з 1944 р. до початку 1950-х років, що зберігаються у Державному архіві м. Севастополя, виявлені матеріали щодо цього питання, які досі були невідомими дослідникам. Ці документи, суттєво доповнюють нашу уяву про початок робіт з відновлення будівлі Панорами. Тому основна мета даного дослідження – ввести до наукового обігу ці документи.

Більша частина шойновиявлених документів є листуванням між відділом культпросвітрова Севастопольського міськвиконкому з вищими інстанціями. В ньому зафіксовані питання щодо необхідності додаткового фінансування робіт, обсягу робіт на об'єкті в різні періоди (переважно протягом 1949 р.). З цих документів стало відомо про основні проблеми будівництва: затримки з розробкою технічної документації, брак коштів через недокладне формування кошторису робіт, деяка хаотичність у виконанні своїх обов'язків будівельниками тощо. Безумовно, ці архівні дані не розкривають усіх проблем з відбудови споруди Панорами, вони фіксують лише офіційну позицію радянської влади щодо певних подій, але вони суттєво роз'яснюють причини затримки відбудови Панорами, які, без сумніву, вплинули на хід відродження як полотна панорами, так і пам'ятки в цілому. Але найголовніше – основним гаслом усіх документів з боку влади є теза, що відродження Панорами конче необхідне для культурного розвитку Севастополя.

Коло виявлених архівних документів охоплює хронологічний етап із 1949 до 1951 р., – якраз цим часом обмежується початковий етап відбудови панорами. Нагадаємо, що до процесу відбудови споруди панорами приступили наприкінці 1948 р., коли були виконані заміри будівлі. З 1949 р. було розпочато основні будівельні роботи.

Згідно виявлених документів – уже в серпні 1949 р. відділ культпросвітрова Севастопольського міськвиконкому звертався до Комітету у справах культурно-просвітних установ з метою донести до керівних органів інформацію про незадовільний стан будівництва з відродження споруди Панорами. Так, у відповідному листі вказується, що план капітальних внесків на 1949 р., що складав 900 тис. крб., за вісім місяців був виконаний лише на 207 тис. крб. (23 %), зазналися незадовільні темпи будівництва. Організація, що розробляла технічний проект відродження будівлі звинувачувалася у безвідповідальності (за затримку надання креслень). Також повідомлялося, що раніше надані креслення щодо спорудження побутових приміщень були виконані неякісно, що призвело до їх переробки та затримки терміну передання їх будівельникам. Документ свідчить, що на той час ще не були готові креслення на металеві конструкції, сантехнічні роботи, опалення, електроосвітлення, не був виконаний проект благоустрою й будівництва підпорних

стін. На думку голови відділу культпросвітроботи Л. Малишевої, «над проектом не працюють інженери, конструктори, все вирішує автор проекту архітектор (В.П. Петропавловський – *авт.*), що призвело до ряду серйозних помилок і неточностей, виявлених на етапі будівництва». У листі прописаний також перелік робіт, що відбувалися на будівельному майданчику станом на 6 серпня 1949 р.: спорудження стін цоколю побутових приміщень і стін лівого виставкового залу, початок спорудження спеціального внутрішнього риштування. Зазначено недостатність будівельного матеріалу, зокрема, брак лісу для риштування, не вистачало інкерманського та кримбальського каменю, цементу тощо. На будівництві на той час працювало 56 осіб, з них тільки 5 були каменотесами – інші були випускниками шкіл фабрично-заводського навчання, які не мали жодного будівельного досвіду [2, арк. 33].

У наступному листі від місцевого органу керування місцевими культурними установами до заступника голови Президії Ради Міністрів РРФСР (листопад 1949 р.) досить докладно інформуються столичні керівні органи про необхідність і важливість відродження севастопольської Панорами.

Здание севастопольской панорамы обороны Севастополя 1854–1855 гг. расположено по центру 4-го бастиона, венчает собою общую панораму города и олицетворяет героическую борьбу русского народа за свободу и независимость. Уникальное величественное здание просматривается со всех точек и подступов к городу. В 1942–1944 гг. здание было крепко разрушено. Решением Правительства «О восстановлении Севастополя», предусмотрено восстановление здания в кратчайший срок 1949–1950 гг. [2, арк. 44].

Далі в листі йде мова про те, що будівництво почато, але через незадовільне виконання своїх обов'язків щодо робіт на будівлі Панорами з боку будівельників підрозділів «Россевастопольстрой» Управління з відбудови Севастополя при Раді Міністрів РРФСР будівництво затримувалося. Так, зокрема, зазначено, що керівник робіт Проскураков посилався на відсутність тих або інших будівельних матеріалів [2, арк. 44]. Таким чином, станом на 1950 р. потрібно було надолужувати недоробки попереднього 1949 р. Одночасно севастопольське місцеве керівництво культурою в часу вважало доцільним ініціювати залучення до відновлення Панорами трудящих, насамперед молоді, «чтобы методами народной стройки выдвинуть их (работы) в число передовых строек [2, арк. 44]». Наприкінці листа міститься прохання до столичних керівних органів щодо надання додаткового фінансування робіт з відбудови Панорами, позаяк у фінансуванні на 1950 р. затримки робіт не передбачалося, акцентуючи, що севастопольці мають велике бажання відновити знамениту пам'ятку.

Дещо раніше, у жовтні 1949 р., Л. Малишевою було також направлено листа до Обласного музею м. Сімферополя (вул. Гоголівська 10)*. Лист був адресований В.П. Бабенчикову. Мета листа: отримати від відомого краєзнавця, який у 1930-

* Ймовірно, мається на увазі Кримський краєзнавчий музей (сучасний Центральний музей Тавриди).

ті ролі очолював Севастопольське музейне об'єднання, допомогу у справі відродження севастопольської Панорами.

Уважаемый товарищ Владимир Петрович!

Вам очевидно известно, что в 1949 г. начинается восстановление Севастопольской панорамы «Штурм 6 июня 1855 г.». Поиски каких-либо материалов для проектирования восстановления панорамы (масться на увазі будівля – *авт.*) в ее прежнем виде не увенчались успехом. Убедительно прошу Вас, как советского человека, помочь нам в сборе нужных материалов: фотографии (снаружи, внутри) экспозиции, возможно эскизы чертежей. О Вас очень тепло вспоминают севастопольцы; надо полагать, что в Вашей памяти сохранилось чувство любви к прославленному Севастополю и севастопольцам. Я верю, что Вам дорога память о нашем городе, а поэтому с нетерпением жду Вашей дружеской помощи» [1, арк. 44].

На жаль, допоки не відомо, чи відповів В.П. Бабенчиков Л. Малишевій.

Ще один лист Л. Малишевої вже до Президії Управління у справах відбудови м. Севастополя, надає дуже стило відомості про стан самого полотна панорами та шляхи його відродження. Зазначається, що згідно рішення згаданого управління в план робіт на 1949–1950 роки було включено відновлення Панорами «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.» за картиною Ф.О. Рубо, яка відображала здебільшого штурм 6 червня 1855 р. Зазначалося також, що реставрацією твору займалася Художня Рада при Раді Міністрів РРФСР. Одночасно «група известных в Советском Союзе художников» брала на себе зобов'язання написати нову картину протягом двох (починаючи з 1949 р.) років [1, арк. 54]. Цей документ викликає два питання, на які поки немає відповіді: не зрозуміло, про яку групу художників йде мова (група, яка займалася відновленням полотна панорами, буде створена пізніше), а також про які два роки може бути мова, оскільки план написання твору був затверджений тільки наприкінці 1951 р.? На нашу думку – або у керівництва культурою в м. Севастополі були невірна інформація щодо цього питання, або на той час існували дещо відмінні плани відновлення Панорами від тих, що виконувалися пізніше.

З наступного документу, датованого другою половиною 1949 р., стають відомими загальні цифри виконаних робіт на відбудові споруди Панорами за цей період: планом на 1949 р. загальний кошторис відродження пам'ятки складав 815,8 тис. крб., але виконаний він був на суму лише 445 тис. крб.; на будівництві працювало загалом 284 робітники. Тут-таки наведений перелік робіт, що були виконані: кладка стен, частковий ремонт фасаду з очисткою металевих конструкцій. Значна кількість запланованих робіт не була виконана через відсутність арматури та пиломатеріалів; було зазначено також про відсутність механізації робіт [2, арк. 50].

Ще один лист щодо проблем відбудови будівлі Панорами був направлений завідувачем відділу культосвітроботи Севастопольського міськвиконкому Л. Малишевою наприкінці 1949 р. до Управління культурно-освітніх установ РРФСР. Автор листа намагався роз'яснити керівництву причину подорожчання робіт, вимагаючи відтак додаткового фінансування:

1. Первоначальная стоимость проектных работ по восстановлению панорамы была определена из расчета 30 % разрушения основного здания без учета проектирования благоустройства и устройства отдельной котельной и подсобных помещений.

Удорожание стоимости производимых работ на сумму 7968 тыс. руб. вызвано следующим:

а) Увеличением % разрушения здания панорамы, вместо 30% разрушения, ранее ошибочно проведенное по договору, установлено разрушение до 70 % (см. заключение комиссии по Восстановлению при Совете Министров СССР). Это обстоятельство дало увеличение стоимости проектирования на 37,3 тыс. руб.;

б) Увеличением объема здания котельной в связи с заключением инженера, данным при утверждении технического проекта панорамы. Стоимость проектировки котельной при 4000 кв. м. равна 19,2 тыс. руб.;

в) Учетом стоимости работ по изысканию трассы канализации <...> что ранее не было учтено;

г) Включением стоимости проектировки малых форм на здании панорамы согласно указаниям Комиссии по делам архитектуры при Совете Министров РСФСР. Стоимость проектирования малых форм определена в 165 тыс. руб.;

д) Включением стоимости проектирования специальных лесов для демонтажа купола панорамы. Это дало увеличение проектирования на 5,6 тыс. руб.

2. Удорожание стоимости разборки завалов, освоения площадки и строительных работ по зданию безусловно являются необходимыми. Предусмотренные работы по благоустройству прилегающей территории, как то – озеленение, малые формы могут быть выполнены за счет восстановления панорамы, а по линии благоустройства должно быть выполнено с увязкой общих проектных работ по панораме. Следует отметить, что Горпроект, решивши вопрос полного демонтажа купола, не использовал и не довел до конца вопрос с определением объема демонтажных работ. Считаем необходимым произвести тщательную экспертизу и изучение металлоконструкций на предмет восстановления и ремонта купола без демонтажа, для чего необходимо срочно соорудить предусмотренные проектом и сметой специальные леса.

Отдел культурно-просветительной работы просит Вас рекомендовать специалистов по металлоконструкциям с тем, чтобы мы смогли обратиться к ним для участия в экспертизе.

Учитывая то, что составленная ранее и утвержденная смета по Вашей доверенности на сумму 1650,3 тыс. руб. не обеспечивает выполнение полностью объема восстановления панорамы, прошу Вас аннулировать ранее утвержденную смету и утвердить предлагаемую Вам смету 2705,2 тыс. руб. [3, арк. 18].

Невідкладним питанням упродовж 1949 р., яке затримувало роботи з відбудови Панорами, було невчасне надання креслень. Щоправда, ця проблема потроху вирішувалася, але недостатньо швидко. В листі Севастопольського архітектурно-планувального бюро до заступника начальника Управління у справах архітектури при Раді Міністрів РРФСР від 26 жовтня 1949 р. вказано:

...рабочие чертежи по восстановлению здания Панорамы обороны г. Севастополя вычерчены и выданы заказчику на 85 % , что составляет 82 чертежа. Оста-

лось видати конструкторські чертежі вентиляції, частинно купола, металлических конструкцій фонаря і чертежі обладнання кондиціонування повітря...

Далі уточнювалося, що 6 з них цих креслень були вже на стадії завершення виконання. Робочі креслення з системи кондиціонування повітря, то згідно цього листа вони розроблялися у Москві й на той час ще не були готові. Проте, автор листа запевняв управління, що вони будуть потрібні на будівництві тільки в 1950 р. Водночас скаржився на замовника (відділ культосвіроботи), що своєчасно не розрахувався згідно актів (загальна заборгованість – 35337 крб.), відтак, архітектурно-планувальному бюро довелося виконувати роботи за власний рахунок [3, арк. 54].

Загальну картину щодо стану початкових робіт з відновлення будівлі Панорами вимальовує наступний документ. Він є своєрідним звітом за 1949 р. В ньому, зокрема, вказується, що заплановане будівництво в межах 815,8 тис. крб. за 11 місяців виконане лише на 468 тис. крб. або на 57 % (вся сума витрачена виключно на будівельні роботи). На будівництві було задіяно 46 працівників – 39 каменярів і 7 різноробочих. Станом на листопад 1949 р. будівельники виконали кладку стін побутових приміщень та кладку підпорних стін будівлі Панорами. Суттєво гальмувала роботу відсутність механізації – блоки каміння для перемичок, пояси для карнизу й інше подавалося вручну. Будівництво досі не було електрифіковане, хоч умови для цього були – це на думку автору документу (Л. Малишевої) також позначалося на швидкості робіт. Не вистачало на будівництві цементу, що гальмувало спорудження перекриття над котельною; піску, що спричиняло простої мулярів. Також указувалося на незакінченості робіт щодо встановлення особливого риштування для монтажу купола – через відсутність лісоматеріалів. Третє Управління начальника робіт (УНР-3), що мало займатися відбудовою Панорами, переключилося на будівництво міської лікарні, тому не приділяло належної уваги відбудові пам'ятки – будівництво з перебоями забезпечувалося транспортом, несвоєчасно постачався пісок, робітники переводилися на інші об'єкти. На роботи

УНР-3 зі спорудження купола будівлі Панорами був узгоджений контракт зі «Стальмонтажем». Окрім того, в листі повідомлялося, що проект спорудження купола узгоджено з керівництвом управління своєчасно, не проводити повного демонтажу купола було підтримано також Управлінням з відновлення Севастополя. Останнє мало зекономити кошти та прискорити виконання важких робіт з демонтажу частини купола, а також ліквідувати необхідність додаткових робіт з перекладки стін панорами та карнизу. Наприкінці листа Л. Малишева писала, що позаяк «Стальмонтаж» приступив до робіт із демонтажу купола лише у перших числах грудня, очікуване виконання робіт за грудень повинно було зрости до 200 тис. крб. [3, арк. 61].

У тій-таки архівній справі знаходився схожий до попереднього лист, який описував стан будівництва дещо раніше. Основними проблемами зазначено: недостатність людей, відсутність механізації праці (зокрема, відсутність електрифікації будівельного майданчика), проблеми з постачанням будівельних матеріалів; фак-

тично стояла погроза зриву виконання плану з відновлення будівлі Панорами на 1949 р. [6, арк. 63].

Нашу увагу привертає також документ, що відображує точку зору УНР-3 на проблеми з відбудови Панорами, який датується 7 січня 1950 р. Тут пояснюється, що затримка робіт викликана через незатвердженість технічної документації на фасад. Окрім того, за відділом культпросвітрова рахувався борг 730 тис. крб. З огляду на це, а також з причини, що не були досі підписані акти на фактично виконані роботи, всі роботи на об'єкті будівельникам довелося зупинити [3, арк. 71].

Під час продовження робіт упродовж 1950 р. постійно корегувалися кошториси відбудови споруди Панорами. Так, у цінах 1950 р. кошторис затверджений на суму 2 млн. 200 тис. крб. У 1950 р. було виконано робіт на 1 млн. 410 тис. крб. Наступного року планувалося продовжити виконання робіт за цим-таки кошторисом ще на 790 тис. крб. [4, арк. 66]. Але затребуючи кошти на завершення будівництва в 1951 р. загальна сума відбудови споруди Панорами становила вже 2 млн. 531 тис. 200 крб. Протягом 1950 р. було виконано робіт на суму 599,6 тис. крб., у 1951 р. – 1 млн. 410 тис. крб., для завершення будівництва потрібно було ще 792 тис. крб. Також додаткового фінансування потребувало монтування системи кондиціонування повітря, виготовлення бюстів і «картини» (ймовірно, полотна панорами). Орієнтована вартість означених робіт становила: на систему кондиціонування – 150 тис. крб., на 13 бюстів героїв оборони Севастополя – 325 тис. крб., виготовлення «картини» – 1 млн. 700 тис. крб. Окрім того, зазначалися деякі технічні ускладнення, що вимагали додаткових витрат на проектування та проведенні ремонтних робіт. Так, пропонувався додатково витратитися на утеплення приміщень тощо.*

Таким чином, аналіз виявлених архівних документів щодо початку відбудови споруди Панорами «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.» дає можливість зробити наступні висновки: на початковому етапі відбудови споруди панорами роботи з відбудови пам'ятки дещо гальмувалися, внаслідок відсутності злагодженої співпраці між будівельниками, проектувальниками та відділом культосвітрова Севастопольського міськвиконкому; задавали певних проблем під час відбудови Панорами помилки у розрахунках об'єму фінансування робіт.

Наявність листування з цих питань з вищим керівництвом РРФСР місцевих органів влади Севастополя свідчить про постійний контроль з боку столичних установ за станом справ на будівельному майданчику, а матеріали щодо долі власне панорами свідчать про відзначення вагомості в культурному житті міста цієї пам'ятки. Також у стислому вигляді віднайдені документи знайомлять з деякими планами щодо відновлення Панорами, які за різних обставин не були реалізовані. В цілому, аналіз виявлених архівних документів відкриває нові шляхи дослідження питання про відновлення визначної пам'ятки.

* Цей лист до керівних органів підписаний завідувачем відділу культосвітрова Севастопольського міськвиконкому М. Удачним.

Джерела та література

1. Державний архів міста Севастополя, ф. Р-109, оп. 1, спр. 14.
2. Державний архів міста Севастополя, ф. Р-109, оп. 1, спр. 23
3. Державний архів міста Севастополя, ф. Р-109, оп. 1, спр. 25.
4. Державний архів міста Севастополя, ф. Р-109, оп. 1, спр. 27.
5. *Моторин Д.К.* Возрожденный Севастополь. Очерки о восстановлении города 1944–1853 гг. / Отв. ред. Н.К. Проскуряков. – М.: Наука, 1984. – 270 с.
6. Севастопольской панораме 100 лет / Ред.-сост. М.П. Алошанская. – Симферополь: Полипресс, 2005. – 320 с.
7. *Шебек Н.В.* Панорама «Оборона Севастополя 1854–1855»: Очерк-путеводитель / 3-е изд., перераб. – Симферополь: Таврия, 1975. – 71 с.: ил.

***Никитина И.В.* Из истории музейного дела Севастополя в 1944–1950 гг. Вопрос начала восстановления здания Панорамы «Оборона Севастополя 1854–1855 гг.»**

В статье сделан обзор и общий анализ архивных документов про начальный этап восстановления здания Панорамы «Оборона Севастополя 1854–1855 гг.». Выяснено, что основными проблемами данного вопроса были: негармоничность сотрудничества ответственных за работы органов, технические задержки, неудовлетворительное планирование общего финансовых затрат на строительство. Исползованные архивные документы впервые вводятся в научный оборот и предоставляют возможность расширить представления ученых в вопросе восстановления панорамы.

Ключевые слова: панорама, восстановление, переписка.

***Nikitina I.V.* From history museum's work of Sevastopol in 1944–1950. Questions beginning restoration of building Panorama «The defense of Sevastopol 1854–1855».**

In this article was an inspected analysis archives's papers on beginning restoration of building Panorama «The defense of Sevastopol 1854–1855». Elucidated problems of this questions: the unharmonious relations between organizations, technically delay, bed plans to financings on project. This facts before was not well-known for scientist ward, its possibility to expiations for knowledge on beginning restoration of building Panorama.

Key words: panorama, restoration, correspondence.

УДК 06.011(477-25):069

Л.Д. ФЕДОРОВА

Діяльність Київського художньо-промислового і наукового музею та Історичної секції ВУАН зі створення Музею Києва

У статті розглядається діяльність українських учених і діячів культури зі створення музею, присвяченого історії стародавньої столиці України – міста Києва; аналізується специфіка цього музею, підкреслюється спадковість наукових ідей і розробок від 1910-х до кінця 1920-х років.